

ศึกษาทศเปื้องหน้าในสิงคาลกสูตร

A Study of Puratthimma-disā in Siṅgāḷaka Sutta

¹ศศิณีภา ระสารักษ์

Sasinipa Rasarux

²พระมหาจิรวัดน์ กนตวณฺโณ

Phramaha Chiravat Kantawanno

³พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน

Phramaha Sooksan Sukhawattano

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

⁴บรรจบ บรรณรุจิ

Banjob Bannaruji

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Faculty of Arts, Chulalongkorn University

¹Corresponding author E-mail: sasinipaplern@gmail.com

Received: April 18, 2022; **Revised:** April 29, 2022; **Accepted:** April 30, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญของ สิงคาลกสูตร (2) เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ของทศเปื้องหน้าในสิงคาลกสูตร (3) เพื่อศึกษา วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ที่พึงประสงค์ต่อทศเปื้องหน้า 5 ประการ ผลการศึกษามีดังนี้พบว่า

1) สิงคาลกสูตรนี้ ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 11 พระสูตรที่ 8 ซึ่งพระองค์ทรงสอนหลักคิหิวินัย คือวินัยที่คฤหัสถ์ควรนำไปปฏิบัติใน ชีวิตประจำวัน โดยเริ่มจาก การละเว้นจากกรรมกิเลส 4 อคติ 4 และอบายมุข 6 รวม 14

ประการ ทรงสอนลักษณะมิตรแท้มิตรเทียม ทิศ 6 และการปฏิบัติตนต่อทิศทั้ง 6 การแบ่งทรัพย์ออกเป็น 4 ส่วน และเรื่องของสังคหวัตถุ 4

2) บทบาทหน้าที่ของทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตร ทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตร หรือ ปุรัตถิมทิศ (ทิศตะวันออก) ในพระสูตรนี้ หมายถึง “มารดา บิดา” ซึ่งหน้าที่ของทิศเบื้องหน้าที่พึงอนุเคราะห์ต่อบุตรธิดา มีอยู่ด้วยกัน 5 ประการดังนี้ 1.ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว 2.ให้ตั้งอยู่ในความดี 3.ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4.หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ 5.มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

3) ศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ ที่พึงประสงค์ต่อทิศเบื้องหน้า คือฝ่ายบุตรธิดาปฏิบัติเพื่อตอบแทนพระคุณต่อทิศเบื้องหน้ามีด้วยกัน 5 ประการ คือ 1.ท่านเลี้ยงเรามาเราจักเลี้ยงท่านตอบ 2.จักทำกิจของท่าน 3.จักดำรงวงศ์ตระกูล 4.จักประพฤติดนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 5.เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

ผลการวิเคราะห์พบว่า บทบาททั้ง 5 ประการเป็นการตอบแทนขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ และเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว และการที่บุตรธิดาจะทำหน้าที่ทั้ง 5 ประการได้เป็นอย่างดีนั้น จะต้องเป็นผู้ที่วิเคราะห์และเข้าใจถึงความหมายของหลักธรรมที่ถูกต้องและสามารถนำหลักธรรมที่ปรากฏในสังคาลสูตรนั้นมาปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน

คำสำคัญ: ทิศเบื้องหน้า, พรหมวิหาร, ความกตัญญูกตเวที

Abstract

This research entitled “The study of Puratthimma-disā in Sīṅgālaka Sutta”, which is of three objectives; 1) to study the structure and the essential content of the Sīṅgālaka Sutta, 2) to study the functions of a front direction (Puratthimma-disā) in the *Sīṅgālaka Sutta*, and 3) to analyze the five desirable roles to a front direction. the result of the study found that.

The result of study found that the Sīṅgālaka Sutta is in the Suttanta Piṭakaka, Dhīṅanikāya, Pāṭikavagga, Volumn 11 (Thai version), the 8th Sutta. The Lord Budha taught the Buddhist’s Disciplines that is the the principle of Buddhist should practise in dialy life, starting from to avoid the 4 Defilements, the 4 Prejudices, and the six Causes of Ruin, total 14 kinds. The Lord Buddha taught the character of false and true friends, the Six Directions, and the way to practice to the Six Directions, the fourfold division of property, and the Four principles of Service.

The functions of child should practice to the front direction, the Lord Buddha gave the 5 ways; 1) having been supported by them, child will support them in his turn, 2) doing their works for them, 3) keeping the honour and the traditions of their family, 4) behaving himself worthy of heritage, and 5) dedicating merit to them are their death.

Keywords: Puratthimma-disā; Brahnavihāra; Kataññūkatavedī

บทนำ

วิถีพุทธ ที่คนในสังคมไทยเราปฏิบัติติดต่อกันมายาวนานจนเป็นจารีต นั่นคือการใส่บาตรทำบุญ ทำทาน ถือศีล ฟังธรรม ตามวิถีของชาวพุทธ แต่จะมีสักกี่คนที่จะนึกถึงการสะสมเสบียงบุญที่สามารถทำได้ง่ายและใกล้ตัวที่สุด นั่นคือ การทำบุญกับพระอรหันต์ในบ้านเรานั้นเอง ซึ่งในสังคาลกสูตร เรียกว่า “ทิศเบื้องหน้า” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 266 หน้าที่ 212, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ทิศที่มีความสำคัญที่สุดที่จะกล่าวถึงในงานวิจัยนี้ คือ ทิศเบื้องหน้า ที่ปรากฏในสังคาลกสูตร ได้แก่ “มารดา บิดา” เพราะเมื่อกล่าวถึงบุคคลทั้งสองท่านนี้คงไม่มีใครในโลกนี้ที่ไม่รู้จักท่าน เพราะท่านอยู่ในฐานะบุพการีของเรา นอกจากรู้จักท่านเป็นอย่างดีแล้ว ทุกคนควรจะต้องรู้จักหน้าที่ ที่เราทุกคนควรจะต้องดูแลตอบแทนพระคุณท่านเมื่อถึงเวลาที่เราควรกระทำว่าเราควรปฏิบัติอย่างไรจึงจะถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ในพระไตรปิฎก

ผลจากการสำรวจพบว่าการดูแลทิศเบื้องหน้า ในสังคาลกสูตร ตามรูปแบบของทิศ 6 ทั้ง 5 ประการ คือ 1.ท่านเลี้ยงเรามาเราจักเลี้ยงท่านตอบ 2.จำทำกิจของท่าน 3.จักดำรงวงศ์ตระกูล 4.จักประพฤติตนให้เหมาะสมกับการเป็นทายาท 5.เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน นั้นยังได้รับความนิยมสูงถึงร้อยละ 98.9 (สมบุรณ์ วัฒนะ, 2560) แม้ผลการสำรวจที่กล่าวมาข้างต้นจะเป็นไปในแนวทางที่ดีงาม แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันก็ยังมีข่าวเรื่องการขาดความกตัญญูกตเวทีต่อทิศเบื้องหน้าให้เราได้เห็นกันซึ่งผู้วิจัยจึงต้องการให้มองทั้งมุมดีและมุมที่บกพร่องของทั้ง 2 ฝ่าย

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะวิจัยในเรื่องของทิศเบื้องหน้าในสังคาลกสูตร ที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ในพระไตรปิฎก เพื่อให้มีความเข้าใจถึงเนื้อหาสาระความสำคัญ ที่เกี่ยวกับ

ทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตรว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีความสำคัญเพียงใด และในปัจจุบันที่ผู้วิจัยปฏิบัติอยู่นี้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้องหรือไม่อย่างไร ตลอดจนการน้อมนำหลักธรรมที่ได้ศึกษาวิเคราะห์แล้วจากการวิจัยในครั้งนี้ไปประยุกต์ใช้ประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้องเพื่อให้สอดคล้องกับคำสอนที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในสังคาลสูตรต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญของสังคาลสูตร
2. เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ของทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตร
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาท (หน้าที่) ที่พึงประสงค์ต่อทิศเบื้องหน้า 5 ประการ

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเกี่ยวกับ ทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตร เป็นการวิจัยเชิงเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ เอกสารผลงานวิจัย และเอกสาร ตำรา อื่นๆ ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหาสำหรับการวิจัยมี 3 ประการ ดังนี้
 - (1) โครงสร้างและสาระสำคัญของสังคาลสูตร
 - (2) บทบาทหน้าที่ของทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตร
 - (3) บทบาท (หน้าที่) ที่พึงประสงค์ของทิศเบื้องหน้าทั้ง 5 ประการ
2. ขอบเขตด้านเอกสาร มี 4 ประการ ดังนี้
 - (1) เอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539
 - (2) เอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ อรรถกถา หนังสือ ตำรา เอกสารเชิงวิชาการ ข้อมูลทางสื่อออนไลน์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยเรียบเรียงเนื้อหา ข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้มาแล้วนำมาวิเคราะห์และสรุปออกมาเป็นผลการวิจัยในครั้งนี้

(3) ศึกษารวบรวมข้อมูลตามหัวข้อที่ 1. และ 2. นำมาวิเคราะห์และสรุปผลการวิเคราะห์

(4) นำเสนอผลงานการวิจัย

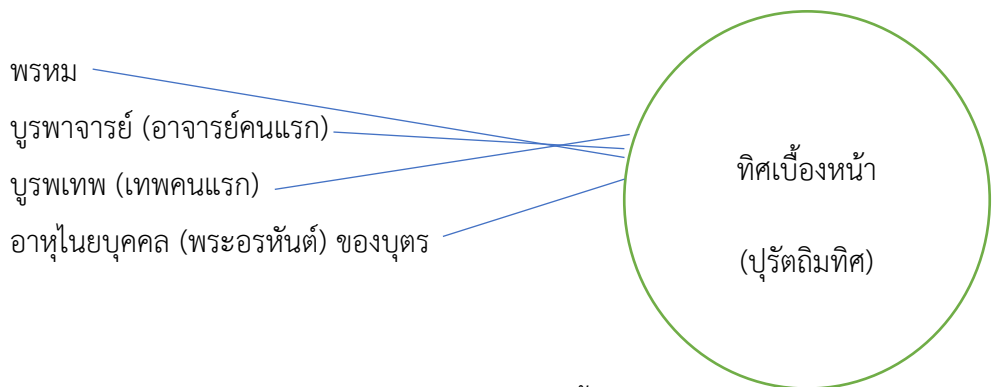
ผลการวิจัย

จากการศึกษาทศเบื้องต้นในสังคาลสูตร ได้ผลการวิจัยว่า

1. โครงสร้างและสาระสำคัญของสังคาลสูตรในพระไตรปิฎก ผลการวิจัยพบว่า สังคาลสูตร นี้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ 11 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 3 คัมภีร์ที่ขนิยาย ปาฎิกวรรค ซึ่งมีด้วยกัน 11 สูตร ได้แก่ 1.ปาฎิกวรรค 2.อุทุมพริกสูตร 3.จักกวัตติสูตร 4. อัคคัณณสูตร 5.สัมปสาทนียสูตร 6.ปาสาทิกสูตร 7.ลักขณสูตร 8.สังคาลสูตร 9.อาภาณียสูตร 10.สังคีติสูตร 11.ทสุตตรสูตร) สังคาลสูตรนี้อยู่ในสูตรที่ 8 ข้อ 242-274 หน้า 199-218 มีชื่อว่า “คิหิวินัย” หรือวินัยที่คฤหัสถ์ควรนำไปปฏิบัติ เนื้อหาสาระของพระสูตรนี้แสดงให้เห็นความชัดเจนระหว่างการทำดีมีผลอย่างไรและการทำไม่ดีจะได้รับผลอย่างไร ทรงสอนให้มีการละเว้นจากความไม่ดี 14 ประการ ได้แก่ กรรมกิเลส 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 245 หน้าที่ 200-201, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อคติ 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 246 หน้าที่ 201, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อบายมุข 6 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 246 หน้าที่ 201, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การเลือกคบมิตรสหายที่ดีไปถึงเรื่องการปิดป้อง ทิศทั้ง 6 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 266-272 หน้าที่ 212-216, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) และการปฏิบัติตนต่อแต่ละทิศที่ถูกต้อง โดยเฉพาะที่ผู้วิจัยได้ศึกษาคือเรื่องของทิศเบื้องต้น (มารดาบิดา) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 266 หน้าที่ 212, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การแบ่งทรัพย์เป็น 4 ส่วน คือไว้ใช้สอย 1 ส่วน ไว้ทำกิจการงาน บำรุงคนที่ควรบำรุง 2 ส่วน ไว้ในยามมีภัย 1 ส่วน และเรื่องของหลักธรรมที่ทำให้คนรัก เป็นหลักสงเคราะห์กันเพื่อใช้เชื่อมความสัมพันธ์ที่ดีคือ สังคหวัตถุ 4

2. บทบาทหน้าที่ของทิศเบื้องต้นในสังคาลสูตร ผลจากการวิจัยพบว่า ทิศเบื้องต้น หรือปุตตมิตติ หมายถึง มารดาบิดา มารดาในที่นี้หมายถึง สตรีที่ยังบุตรให้เกิด ส่วนบิดา คือ

บุรุษผู้ยังบุตรให้เกิด มารดาเท่านั้นเป็นผู้ที่ทำงานที่ทำได้ยาก (มังคลัตถทีปนี แพลเล่มที่ 2 ข้อ 292 หน้าที่ 504, มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2563) นอกจากนี้ทางพระพุทธศาสนายังให้ความหมายเปรียบเทียบมารดาบิดาไว้ 4 ฐานะ คือ 1.พรหม 2.บูรพาจารย์ 3.บูรพเทพ 4.อาหุไนยบุคคล (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 21 ข้อที่ 63 หน้าที่ 107, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) สรุปตามแผนภูมิด้านล่างได้ดังนี้

แผนที่ 1 แผนภูมิแสดงฐานะของทิศเบื้องหน้า 4 ฐานะ

จากแผนภูมิสามารถอธิบายรายละเอียด ได้ดังนี้

1. เปรียบเสมือนพรหมของบุตร (ดังพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า พรหมมาติ มาตาปิตโร แปลว่า มารดาบิดา ท่านว่าเป็นพรหม (ของบุตร) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 31 หน้าที่ 183, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) กล่าวคือท่านเป็นผู้มีความรัก ผู้มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ครอบคลุมบุญทุกประการหาใครเปรียบได้ยาก (พุทธทาสภิกขุ, 2550)
2. เปรียบเสมือนบูรพาจารย์ (อาจารย์คนแรกของบุตร) เพราะเป็นผู้สั่งสอนคุณธรรม จริยธรรมตั้งแต่แรกเกิด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554)
3. เปรียบเสมือนบูรพเทพ (เทพองค์แรกของบุตร) คือเทพที่ประเสริฐตั้งพระอรหันต์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554)
4. เปรียบเสมือนอาหุไนยบุคคลของบุตร เพราะท่านเป็นผู้ที่สมควรได้รับของค่านับจาก บุตรเป็นอย่างยิ่ง โดยตรง หมายถึงพระอริยบุคคล 8 มีพระโสดาบัน เป็นต้น โดยอ้อมได้แก่ พระสงฆ์สาวกผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในพระพุทธศาสนา อ้างอิงจากหนังสือคำวัด พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2553)

ในสังคาลกสูตร พระองค์ทรงสอนถึงบทบาทหน้าที่ของทศเบื่องหน้า (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 266 หน้าที่ 212, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ที่พึงอนุเคราะห์บุตรมีด้วยกัน 5 ประการ 1.ห้ามไม่ให้ทำชั่ว 2.ให้ตั้งอยู่ในความดี 3.ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4.หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ 5.มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 267 หน้าที่ 212-213, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งทั้ง 5 ข้อนี้ได้มีผู้อธิบายขยายความไว้ ดังนี้

1. ห้ามไม่ให้ทำชั่ว การประพฤติทางกาย วาจา ใจ นั้นเป็นอกุศลกรรมที่บุคคลพึงเว้น เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเสียหายเดือดร้อน ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น มารดาจึงต้องเป็นผู้ห้ามปรามและแสดงถึงโทษจากการกระทำนั้น (พระมหาทรงชัย วิชยเกรี (ศิริ), 2559)

2. ให้ตั้งอยู่ในความดี คือปลูกฝังให้ลูกคิดดี เมื่อคิดดี คิดถูก ก็จะส่งผลให้มีจิตใจที่ดี การกระทำใดๆ ก็จะทำให้เกิดสิ่งที่ดีมีประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ครอบครัว และสังคมด้วย โดยสอนให้บุตรธิดาอยู่ในศีล 5 กุศลกรรมบถ 10 ได้แก่ สุจริตทางกายกรรม 3 อย่าง คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ทางวจีกรรม 4 คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ และมโนกรรม 3 คือ ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้าย มีความเห็นชอบที่ถูกต้อง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557)

3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา ให้บุตรธิดาได้รับการศึกษาที่ดี เพราะการที่ดีจะนำไปสู่อนาคตที่ดีมีหน้าที่การงานที่มั่นคง มีช่องทางหาทรัพย์สมบัติไว้เลี้ยงชีพได้ในอนาคต (พระมหาทรงชัย วิชยเกรี (ศิริ), 2559)

4. หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ คือการคัดเลือกคู่ชีวิตที่ดี ซึ่งประกอบไปด้วยวัยวุฒิ คุณวุฒิที่ดีงาม

5. มอบสมบัติให้ในเวลาอันสมควร ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวไว้ว่าการมอบทรัพย์ให้ในสมัยนั้นมี 2 ประการ คือ 1. นิจสมัย เช่น ค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันให้เป็นประจำ 2. ในกาลสมัย เช่น การให้ในโอกาสต่างๆ เช่น งานแต่งงาน งานโกนจุก เป็นต้น (อรรถกถาภาษาไทย ข้อที่ 267 หน้าที่ 218, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557)

3). วิเคราะห์บทบาท (หน้าที่) ที่พึงประสงค์ต่อทศเบื่องหน้า 5 ประการ ผลจากการวิจัยพบว่า ในคำสอนของพระพุทธองค์ในสังคาลกสูตรนี้ในเรื่องของทศ 6 (พระไตรปิฎก

ภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 266-272 หน้าที่ 212-216, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ที่ผู้วิจัยศึกษาเน้นเฉพาะเรื่องของทิศเบื้องหน้านั้น การที่จะเป็นผู้ดูแลปกป้องทิศทั้ง 6 ได้อย่างดีมีคุณภาพนั้นทุกๆ ทิศ จะต้องเป็นผู้ที่ต่างมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตอบแทนซึ่งกันและกัน ซึ่งทั้งสองฝ่ายต้องรู้จักหน้าที่ของกันและกันเป็นอย่างดีและต้องปฏิบัติหน้าที่นั้นได้ดีด้วยจึงจะได้ผลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผลการศึกษาวิเคราะห์ยังพบว่าคุณธรรมขั้นพื้นฐานที่สำคัญของมนุษย์ทุกคนที่ควรมีนั่นคือ “ความกตัญญูตเวที” หากมนุษย์เราขาดคุณธรรมข้อนี้ไปไม่ว่าจะคิดทำสิ่งใดก็ยากที่จะประสบความสำเร็จ เพราะความกตัญญูตเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี เป็นที่สรรเสริญของทุกคน

ความกตัญญูตเวที จัดเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานที่สำคัญ ดังพระพุทธพจน์ที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้กตัญญูตเวที และอุปการะแม้เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเราทั้งหลายจักไม่เสื่อมสูญไป เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 16 ข้อที่ 234 หน้าที่ 324, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ส่วนพุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายว่า ความรู้บุญคุณท่านแล้วทำตอบแทนให้ปรากฏ นี่เป็นธรรมประคองโลกให้เป็นอยู่ได้และอยู่กันได้อย่างมีความสุข (พุทธทาสภิกขุ, 2536)

เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศไทยได้นำหลักความเชื่อและการประพฤติปฏิบัติอันส่งผลให้มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นพระพุทธศาสนาแบบคนไทย ซึ่งความกตัญญูตเวทีไม่ได้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้นแต่ยังมีกับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อีกซึ่งรวมถึง พืช สัตว์ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลองด้วย เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน ในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงมีความกตัญญูตเวทีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อสิ่งแวดล้อม ที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูตเวทีเป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอดและเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อม อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), 2528.)

สรุปได้ว่า ความกตัญญูตเวที เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ที่ทำให้สังคมมนุษย์มีความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคุณธรรม

เบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นสิ่งทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูที่สำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดรอบคอบ สุขุม มีความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ (อานวย จันเงิน, 2537) ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ความกตัญญูกตเวทีที่มีความสำคัญไปถึงบทบาทหน้าที่ของทิศเบื้องหน้า บุตรธิดา และทิศ 6 ในทุกทิศเป็นลำดับแรกก่อนที่จะก้าวเข้าไปปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละทิศได้ จึงต้องมีคุณธรรมขั้นนี้ก่อน จึงจะมีการประพฤติปฏิบัติในด้านอื่นๆ ได้ดี

บทบาทหน้าที่ที่พึงประสงค์ต่อทิศเบื้องหน้า หรือหน้าที่ที่บุตรธิดาต้องปฏิบัติเพื่อตอบแทนพระคุณทิศเบื้องหน้า มี 5 ประการ ดังนี้

1. ท่านเลี้ยงเรามาเราจักเลี้ยงท่านตอบ มารดาบิดาเป็นปูชนียบุคคลของลูก กล่าวคือท่านเป็นพระพรหม เป็นบูรพาจารย์ เป็นอรหันต์ของลูก จึงควรแก่การกราบไหว้เคารพบูชาของลูกตลอดกาล มารดาบิดา คือบุคคลที่ควรเคารพรักบูชอย่างสูงสุด เพราะท่านมีพระคุณต่อลูก ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม 4 ประการอย่างครบถ้วน คือ เมตตา กรุณา มุติตา และอุเบกขา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2545)

2. จักทำกิจของท่าน ช่วยทำการงานธุระของท่าน คือ การตอบแทนคุณพ่อแม่ตามหลักมงคลที่ 11 ที่ปราชญ์ย่อมสรรเสริญ สามารถทำได้ 2 ช่วงคือในช่วงที่ท่านมีชีวิตอยู่ คือการช่วยท่านทำกิจที่มอบหมายให้เราทำแทนท่าน และช่วงที่ท่านล่วงลับไปแล้ว ความกตัญญูของพระมงคลเทพมุนี (สด จนทสโร) พระเดชพระคุณในวัยเด็กได้ศึกษาเล่าเรียนจนสามารถอ่านออกเขียนได้ทั้งหนังสือไทยและขอมจนคล่องแคล่ว เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วท่านก็กลับมาช่วยมารดาบิดาประกอบอาชีพค้าข้าว (ชมรมผู้รักบุญ, 2551)

3. จักดำรงวงศ์ตระกูล การปฏิบัติหน้าที่เหมาะสมต่อการดำรงวงศ์ตระกูล เช่น ขยันอดทน คบคนดี ไม่เอาเปรียบผู้อื่น เป็นผู้มั่นคงใน ศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม ไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขทั้ง 6 เป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับวงศ์ตระกูล (ณรงค์ โชควัฒนา, 2534)

4. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท เป็นการประพฤติปฏิบัติตนของบุตรธิดาที่ปรากฏให้คนอื่นได้เห็นนั้นบุตรธิดาควรประพฤติตนในทางที่ตรงไปให้เหมาะสมกับความ เป็นลูกที่ดีของทิศเบื้องหน้า หรือมารดาบิดา ที่ท่านเฝ้าอบรมเลี้ยงดูเรามา การประพฤติตนที่ดีงามให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาทก็มีความสำคัญด้วยเช่นกัน

5. เมื่อท่านล่องลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน ทำบุญอุทิศให้ท่าน ในข้อนี้เป็นการประพฤติปฏิบัติกันมายาวนานจนเป็นจารีตประเพณีของคนไทยชาวพุทธ ซึ่งจะเห็นได้จากการทำบุญให้ท่านในเทศกาลต่าง ๆ เช่น วันครบรอบที่ท่านล่องลับไปแล้ว 7 วันบ้าง ครบรอบ 100 วันบ้าง ทำบุญในวันสงกรานต์ เป็นต้น นอกจากนี้วิธีประกาศคุณท่านเมื่อท่านล่องลับไปแล้วที่เห็นได้ชัดและนิยมทำกันมาก คือ การอ่านประวัติท่านในงานศพหรือเขียนประวัติของท่านทำหนังสือแจกในงานศพ (ปิ่น มุทุกันต์, 2535)

อภิปรายผล

1. โครงสร้างและสาระสำคัญของสังคาลสูตร โดยพระสูตรนี้แสดงให้เห็นความชัดเจนระหว่างการทำดีมีผลอย่างไรและการทำไม่ดีจะได้รับผลอย่างไร ทรงสอนให้มีการละเว้นจากความไม่ดี 14 ประการ ได้แก่ กรรมกิเลส 4 คือ การกระทำที่ทำให้ผู้กระทำนั้นเป็นบาปมีความเศร้าหมองมีด้วยกัน 4 ประการ คือ 1. ปาณาติบาต 2. อทินนาทาน 3. กาเมสุมิฉฉาจาร 4. มุสาวาท เว้นความลำเอียง หรืออคติ 4 ประการ ได้แก่ 1. ฉันทาคติ 2. โทสาคติ 3. โมหาคติ 4. ภยาคติ และ อบายมุข 6 ได้แก่ 1. ไม่ดื่มสุรา 2. ไม่เที่ยวกลางคืน 3. ไม่เที่ยวดูมหรสพ 4. ไม่เล่นการพนัน 5. ไม่คบคนชั่ว 6. ไม่เกียจคร้าน ทั้ง 14 ประการนี้ เป็นคำสอนที่จัดอยู่ในกลุ่มธรรมที่ควรละ (สมุทัย) เพราะเป็นช่องทางแห่งความเสื่อมเสียควรละเว้นไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวโดยเด็ดขาด

2. บทบาทหน้าที่ของทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตร เป็นการเปรียบเทียบหน้าไว้ 4 ฐานะด้วยกันคือ เปรียบเสมือน 1. พรหมของบุตร แปลว่า ท่านเป็นผู้มีความรัก ผู้มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ครบสมบูรณ์ทุกประการหาใครเปรียบได้ยาก 2. เปรียบเสมือน บुरพจารย์ (อาจารย์คนแรกของบุตร) เพราะเป็นผู้สั่งสอนคุณธรรมจริยธรรมตั้งแต่แรกเกิด 3. เปรียบเสมือนบวรเทพ (เทพองค์แรกของบุตร) คือเทพที่ประเสริฐตั้งพระอรหันต์ และ 4. เปรียบเสมือนอาหุไนยบุคคลของบุตร โดยตรงหมายถึงพระอริยบุคคล 8 มีพระโสดาบัน เป็นต้น เพราะท่านเป็นผู้ที่สมควรได้รับของค่านับจากบุตรเป็นอย่างยิ่ง จากการวิจัยพบว่าทิศเบื้องหน้ามีความหมายและมีความสำคัญต่อบุตรธิดาตลอดจนสังคมเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบคุณงามความดีของมารดาบิดาไว้ในฐานะที่สูงค่าและมีความพิเศษอย่างยิ่ง ซึ่งมี

ความสอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ของทิศเบื้องหน้าทั้ง 5 ประการที่พระองค์ทรงสอนไว้ในสังคาลสูตร เรื่องของทิศเบื้องหน้า คือ 1. ห้ามไม่ให้ทำชั่ว 2. ให้ตั้งอยู่ในความดี 3. ให้ศึกษา ศิลปวิทยา 4. ทหารรยา (สามิ) ที่สมควรให้ 5. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 267 หน้า 212-213, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

3. จากการศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ที่พึงประสงค์ต่อทิศเบื้องหน้าทั้ง 5 ประการ พบว่านอกจากคุณสมบัติที่บุตริตาพึงปฏิบัติเพื่อตอบแทนพระคุณทิศเบื้องหน้าที่ปรากฏในสังคาลสูตรแล้วนั้น ผู้วิจัยยังเห็นว่าก่อนที่บุตริตาจะพึงปฏิบัติหน้าที่ทั้ง 5 ประการได้นั้น บุตริตาจะต้องได้รับการเพาะบ่มคุณธรรมที่ดี ทั้งทางกาย วาจา และใจ ที่เปี่ยมไปด้วยศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรม จากมารดาบิดาเป็นเบื้องต้นก่อนเพราะถือเป็นพื้นฐานของความดีงามจากภายในของมารดาบิดาที่บุตริตาจะสำนึกในความกตัญญูทวดเวที ดังนั้นจากผลการศึกษาวิจัยวิเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ได้ว่าหลักธรรมที่ทำให้การปฏิบัติหน้าที่ที่พึงประสงค์ต่อทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตรนี้ในทางที่จะปฏิบัติหน้าที่ได้ดี เป็นบุตริตาผู้มีความกตัญญูทวดเวที คือ เรื่องของพรหมวิหาร 4 เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และ สังคหัตถ์ 4 ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2557) และเรื่องของการละเว้นกรรมกิเลส 4 อคติ 4 อบายมุข 6 แต่ถ้าบุตริตาท่านใดที่ขาดหลักธรรมต่างๆ ที่กล่าวมานี้ก็ไม่สามารถปฏิบัติตนต่อทิศเบื้องหน้าได้อย่างสมบูรณ์แบบ ซึ่งปรากฏให้เห็นในข่าวออนไลน์ สื่อต่างๆ ของการขาดความกตัญญูทวดเวที ต่อทิศเบื้องหน้า แต่หากปฏิบัติได้ก็พบแต่ความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้าดังคำที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสังคาลสูตร

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัย เรื่องทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตรนี้ สามารถวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ที่บุตริตาพึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องหน้า มี 5 ประการ ได้แก่ 1. ท่านเลี้ยงเรามาเราจักเลี้ยงท่านตอบ 2. จักทำกิจของท่าน 3. จักดำรงวงศ์ตระกูล 4. ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน นอกจากนี้ผู้วิจัยยังวิเคราะห์ รวมถึงการขาดหลักธรรมที่

170 วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มกราคม – เมษายน 2565)

ทำให้ บุตรธิดาขาดความกตัญญูทวิต่อทิศเบื้องหน้า ในยุคปัจจุบัน เนื่องมาจากการขาด
หลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสังคาลสูตร นั่นเอง ซึ่งรายละเอียดแสดงในตาราง ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงบทบาทหน้าที่ของทิศเบื้องหน้า และ บุตรธิดา ที่ควรปฏิบัติต่อกัน

หน้าที่ของทิศเบื้องหน้าที่พึงอนุเคราะห์บุตร ธิดา	หน้าที่ของบุตรธิดาที่พึงประสงค์ต่อทิศเบื้อง หน้า
1. ห้ามไม่ให้ทำชั่ว	1. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
2. ให้ตั้งอยู่ในความดี	2. จักทำกิจของท่าน
3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา	3. จักดำรงวงศ์ตระกูล
4. ทาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้	4. จักประพาสดินให้เหมาะสมกับความเป็น ทายาท
5. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร	5. ทำบุญอุทิศให้ท่านเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว

ตารางที่ 2 หลักธรรมพรหมวิหาร 4 และ สังคหัตถ์ 4 ที่ควรประพาสต่อกันทั้งสองฝ่าย

พรหมวิหาร 4	สังคหัตถ์ 4	ฆราวาสธรรม 4
1.เมตตา	1.ทาน	1. สัจจะ
2.กรุณา	2.ปิยวาจา	2. ทมะ
3.มุทิตา	3.อิตถจริยา	3. ขันติ
4.อุเบกขา	4.สมานัตตา	4. จาคะ

จากตาราง ทั้งพรหมวิหาร 4 และ สังคหัตถ์ 4 และฆราวาสธรรม 4 เป็นหลักธรรมที่
ควรมีทั้งทิศเบื้องหน้าและทั้งบุตรธิดา เพราะทั้งสองฝ่ายควรปฏิบัติต่อกัน แต่หากฝ่ายใดฝ่าย
หนึ่งเป็นผู้ขาดหลักธรรมดังกล่าวแล้วอาจทำให้การปฏิบัติตนต่อทิศเบื้องหน้าเป็นไปอย่างไม่
ราบรื่น ไม่มีความสุข ในบางครั้งอาจต้องทำด้วยความลำบากใจ

ตารางที่ 3 หลักธรรมที่ไม่ควรประพฤติ

กรรมกิเลส 4	อคติ 4	อบายมุข 6
1. การฆ่าสัตว์	1. ฉันทาคติ	1. เสพของมีนเมา
2. การลักทรัพย์	2. โทสาคติ	2. เที่ยวในเวลากลางคืน
3. การประพฤติดิในกาม	3. โมหาคติ	3. ดื่มหรสพ
4. การพูดเท็จ	4. ภยาคติ	4. เล่นการพนัน
		5. คบมิตรชั่ว
		6. เกียจคร้านการงาน

จากตารางที่ 3 เป็นหลักธรรมที่ปรากฏในสังคัลลสูตร ที่หากนำไปปฏิบัติแล้วก็จะ เป็นผลทำให้การปฏิบัติตนต่อทิศเบื้องหน้านั้นกระทำได้ไม่เต็มที่เท่าที่ควร และเป็นผลทำให้ขาดความ กตัญญูกตเวที

หลักธรรมที่ทั้งทิศเบื้องหน้าและบุตรธิดาสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ เป็นอย่างดี ซึ่งทั้ง 2 ฝ่ายควรนำมาปฏิบัติต่อกันนั่นคือ พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 ฆราวาส ธรรม 4 ซึ่งทั้ง 3 หลักธรรมนี้เป็นหลักธรรมพื้นฐานที่นำมาใช้ได้ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึง สังคมและองค์กรที่ใหญ่ขึ้น เพราะหากฝ่ายบุตรธิดาขาดหลักธรรม ต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นก็ จะทำให้ ขาดศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม การปฏิบัติตนต่อทิศเบื้องหน้าที่เหมาะสมก็จะ ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะเป็นหลักธรรมที่มีความเกี่ยวพันกัน ทำให้คนอยู่ร่วมกันได้ด้วยความ รัก ความสามัคคี เป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสุขทั้งในครอบครัว สังคม และกว้างใหญ่ไป จนถึงระดับประเทศ

บทสรุป

สังคัลลสูตรนี้ ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ขนิณาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ 11 พระสูตรที่ 8 ซึ่งพระองค์ทรงสอนหลักคิหิวินัย คือวินัยที่คฤหัสถ์ควรนำไปปฏิบัติใน ชีวิตประจำวัน โดยเริ่มจาก การละเว้นจากกรรมกิเลส 4 อคติ 4 และอบายมุข 6 รวม 14

ประการ ทรงสอนลักษณะมิตรแท้มิตรเทียม ทิศ 6 และการปฏิบัติตนต่อทิศทั้ง 6 การแบ่งทรัพย์ ออกเป็น 4 ส่วน และเรื่องของสังคหวัตถุ 4 ส่วน บทบาทหน้าที่ของทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตร ทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตร หรือ ปุริตถิมทิศ (ทิศตะวันออก) ในพระสูตรนี้ หมายถึง “มารดา บิดา” ซึ่งหน้าที่ของทิศเบื้องหน้าที่พึงอนุเคราะห์ต่อบุตรธิดา มีอยู่ด้วยกัน 5 ประการดังนี้ 1. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว 2. ให้ตั้งอยู่ในความดี 3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4. หามกรรยา (สามี) ที่สมควรให้ 5. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร อีกทั้งบทบาทหน้าที่ ที่พึงประสงคต่อทิศเบื้องหน้า คือ ฝ่ายบุตรธิดาปฏิบัติเพื่อตอบแทนพระคุณต่อทิศเบื้องหน้ามีด้วยกัน 5 ประการ คือ 1. ท่านเลี้ยง เรามาเราจักเลี้ยงท่านตอบ 2. จักทำกิจของท่าน 3. จักดำรงวงศ์ตระกูล 4. จักประพฤติตนให้ เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาทิศเบื้องหน้าในสังคาลสูตรนี้ เป็นที่ทราบกันดีว่าพระสูตรนี้เป็นที่นิยมและ นำมาสอนกันอย่างแพร่หลาย เนื่องจากเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวทุกคน และเหมาะสมกับสังคมในทุก ยุคทุกสมัยปัจจุบันนี้เป็นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องทิศของทิศเบื้องหน้าที่ทุกคนพอสืบตา ขึ้นมาดูโลกก็ได้พบกับทิศเบื้องหน้าเป็นลำดับแรกเลย และนอกจากนี้ในสังคาลสูตรนี้ยัง ประกอบไปด้วยทิศอื่นๆ ที่น่าสนใจและใกล้ตัว ให้เราได้ศึกษากันอีก ไม่ได้มีเพียงเฉพาะทิศเบื้อง หน้าเท่านั้น ยังมีอีกหลายหัวข้อในสังคาลสูตรที่ควรมีการศึกษาวิจัยต่อไปดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. ให้กระทรวงศึกษาธิการจัดให้ สังคาลสูตร นี้เข้าไปอยู่ในการเรียน การสอน ของ วิชาพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ในวัยประถมศึกษาเพราะเป็นเรื่องที่ควรปลูกฝังตั้งแต่วัยเยาว์
2. ควรมีการอบรมเรียนรู้เพิ่มเติมในเรื่องของพระพุทธศาสนา โดยนำสังคาลสูตร สอดแทรกเข้าไปเรียนรู้เพิ่มเติมด้วย
3. ทิศเบื้องหน้ากับการสร้างความมั่นคงในครอบครัว เพราะปัจจุบันถ้าครอบครัวไม่ มั่นคงลูกหลานออกมาสังคมภายนอก คบเพื่อนไม่ดี ก็จะทำให้เสียคนได้ ถ้าไม่ได้รับการดูแลเอา ใจใส่ที่ดีของทิศเบื้องหน้า เพราะฉะนั้นทิศเบื้องหน้าต้องมีความเข้มแข็งมั่นคง

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจและควรนำไปศึกษาไว้ 3 ประเด็น คือ

1. ศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ที่ทศเบ็องขวา (ครูอาจารย์) เปรียบเทียบพฤติกรรมของทศเบ็องขวากับลูกศิษย์ในแง่ลบในสังคมไทย
2. ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในสังคาลกสูตรที่เป็นสาเหตุทำให้บุตรธิดาขาดความกตัญญูกตเวทีต่อทศเบ็องขวาในสังคมปัจจุบัน
3. ศึกษาวิเคราะห์ทศเบ็องหลัง โดยเจาะลึกเฉพาะ ภรรยา และ สามี ที่มีพฤติกรรมต่อกันในด้านที่ไม่เกื้อกูลกัน และในด้านที่เกื้อกูลกัน

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2557). *อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ณรงค์ โชควัฒนา. (2534). *อนุสรณ์ในงานพระราชทานดินฝังศพ นายเทียม โชควัฒนา*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประสานศิลป์.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). *คำวัด*. (2553) กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันหนังสือธรรม.
- พระราชมงคลบัณฑิต. (2543). *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิง พระพรหมมุนี (ปู่ สุจินฺโต ป.ธ. 9)*. กรุงเทพมหานคร: ธรรม.
- พันธุ์ ป. หลงสมบูรณ์. (2540). *พจนานุกรม มคอ-ไทย*. กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2557). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2554). *คุณบิดามารดาสุดพรรณนามหาศาล*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- ปิ่น มุทุกันต์. (2535). *มงคลชีวิตภาค 3*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

174 วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มกราคม – เมษายน 2565)

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร). (2528). *มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์*.

กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*.

กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่น.

สมบุญ วัฒนะ. (2559). การดูแลบิดามารดาสูงอายุตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาของ
ครอบครัวไทยพุทธ. *วารสารวิชาการ วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล*. 10(2),
69-74.

พระสิริมงคลจารย์. (2536). *มงคลดัตถิปินี แปล เล่ม 2*. กรุงเทพมหานคร: มหามงกุฎราช
วิทยาลัย.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. (2535). *พระไตรปิฎกฉบับประชาชน*. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพมหานคร:
มหามงกุฎราชวิทยาลัย.

